

22. Верещагин А. Н. Коммерческие права в международном воздушном транспорте./ А. Н. Верещагин. – М.: Отдел научно-технической информации ГосНИИ ГВФ. – 1963. – С. 24.
23. Wassenbergli H. The Sixth Freedom Revisited // Air & Space Law. – 1996. – №. 6. – P. 285.
24. Diederiks-Verschoor I. Introduction to Air Law. – Kluwer Law International. 1997, – P. 13.
25. Annex i, Air Transport Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the United Arab Emirates of 13 april 1999 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/rls/fs/14441.html>.

* *Гаврилова Юлія Юріївна – аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України.*

УДК 341.123.045

Вікторія Голубєва *

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ТОВАРАМИ В РАМКАХ СОТ

Стаття присвячена аналізу правил та норм міжнародної торгівлі сільгосптоварами ГАТТ-47,94 та Угоди про сільське господарство.

Ключові слова: торгівля, СОТ, сільське господарство.

Голубєва В. О. Основы и особенности регулирования международной торговли сельскохозяйственными товарами в рамках ВТО.

Статья посвящена анализу правил и норм международной торговли сельхозтоварами ГАТТ-47,94 и Соглашения по сельскому хозяйству.

Ключевые слова: торговля, ВТО, сельское хозяйство.

Golubeva V. O. General Approaches and Peculiarities of Regulating International Trade in Agricultural Goods Within the Framework of WTO.

The article is devoted to analysing the rules and regulations of international trade in agricultural goods according to GATT-47,94 and the Agreement on agriculture.

Keywords: trade, WTO, agriculture.

Сільськогосподарський сектор найменшою мірою пристосований для вільної торгівлі, наприклад в наслідок специфіки кліматичних особливостей країн. Торгівля сільськогосподарськими товарами завжди була досить чутливою сферою, тому що кожна держава має власну сільськогосподарську (аграрну) галузь, яка в хоча б в мінімальній кількості, задовольняє потреби країни в продуктах харчування, які в частинах нестачі чи перевиробництва експортується-імпортується. Також не можна не зазначити, що сільське господарство є складовою національної економіки, сферою зайнятості населення, частиною міжнародного поділу праці та світової торгівлі. В багатьох державах для підтримки національного виробника сільськогосподарської продукції традиційно застосовувалися різного роду заходи неринкового характеру. Зазвичай держави відгороджували національне виробництво від іноземної конкуренції за допомогою кількісних обмежень, стимулювали рух своєї продукції на іноземні ринки шляхом субсидування тощо. Саме в часи суттєвої глобальної нестачі продуктів харчування і проблеми голоду в багатьох регіонах світу особливо актуальними є питання регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією в рамках єдиної уніфікованої системи, яка охоплює 153 країни світу, наприклад СОТ [12].

Торгівля сировинними товарами, в тому числі і сільськогосподарськими, була однозначно введена зі сфери загальної системи ГАТТ-47 на підставі п. g, h ст. XX [1, с.468]. На сучасному етапі, під сировинними товари маються на увазі вичерпні мінеральні ресурси, а до 1994 р. визначення охоплювало також ресурси сільськогосподарського характеру. Отже, спочатку деякі складані і неузгоджені на міжнародному торговельному рівні питання (технічних бар'єрів, санітарних норм, домовленостей про сільське господарство, текстиль і одяг) не входили в ГАТТ-47, або входили у вигляді окремих питань. Проблеми сільськогосподарського сектору комплексно були винесені на розгляд Уругвайського раунду переговорів ГАТТ, як актуальні з точки

зору зниження нетарифних бар'єрів щодо імпорту (а саме прихованих методів, наприклад, санітарних і фітосанітарних норм) і жорстких рамок щодо заходів субсидування [7, с. 89]. ГАТТ-47 в загальних рисах визнала цю практику правомірною. Юридичною основою для особливих правил сільськогосподарської торгівлі були ст.ст. XI, XVI, XVII, XXV ГАТТ-94 [2].

Зокрема, в п. 2 ст. XI [2, с. 450-451], що формулює загальне скасування кількісних обмежень, є виключення, що прямо стосується сільськогосподарських і продовольчих товарів. Так, кількісні обмеження можуть вводитися при необхідності запобігання або ослаблення критичного дефіциту продовольства або інших товарів, що мають істотне значення для країни-експорту. Заборони або обмеження імпорту-експорту можуть застосовуватися у зв'язку з використанням стандартів або регулювання класифікації, сортування і маркетингу товарів. Нарешті, обмеження імпорту будь-якого сільськогосподарського товару або продуктів рибальства можливі у випадках реалізації державних програм, що мають на меті обмеження внутрішнього виробництва або реалізації вітчизняних товарів, а також для зняття з внутрішнього ринку тимчасових надлишків продукції.

У ст. XVI ГАТТ [2, с. 458-459] також міститься виключення для сільськогосподарських товарів. У ній передбачається, що країни повинні намагатися уникати застосування субсидій для експорту сировинних товарів. Разом з тим при існуванні експортного субсидування і збільшення експорту того чи іншого товару, така субсидія не повинна призводити до збільшення частки в світовій торгівлі, що перевищує справедливу. Загальною вимогою до країн, які застосовують субсидії, є письмове повідомлення (нотифікація) про розмір і зміст субсидування, а також про причини таких заходів.

До важливої характеристики функціонування ГАТТ/СОТ належать так звані «вейвери», тобто виключення з виконання певних зобов'язань, зафіксованих в рамках ГАТТ або угод СОТ. На основі ст. XXV [2, с.472-473] виключення з виконання зобов'язань надаються на основі угод, які досягнуті шляхом схвалення 2/3 учасників голосування, за умови що це більше половини членів ГАТТ/СОТ. Часто вейвери стосувалися зобов'язань саме у сфері сільськогосподарської торгівлі як найбільш чутливої сфери, що не підпадала під правила ГАТТ. Прикладом вейвера в рамках ГАТТ-47 може бути: – надання Великобританії винятку для ведення преференційної торгівлі з країнами Британської співдружності (1954р.); – у 1955 р. вейвер був наданий США, що дозволяв використовувати митні збори (ст. II ГАТТ [2, с. 439-441; 4]) і кількісні імпорتنі обмеження (ст. XI ГАТТ [2, с. 450-451]), навіть якщо не застосовувалися програми контролю за виробництвом і маркетингом. Також, зі зниженням митно-тарифного захисту, нетарифні бар'єри все частіше стають засобом реалізації протекціоністських тенденцій в торговій політиці окремих країн. Також у 1955 р. ФРН, Люксембург і Бельгія отримали виняток, що дозволяв їм ввести квоти на сільськогосподарську продукцію [11, с. 185-186]. В наслідок такої практики, в рамках Уругвайського раунду Угода про сільське господарство обговорювалася і приймалася разом з Угодою про застосування санітарних і фітосанітарних заходів.

Угода про сільське господарство [15] (далі УСГ) регулює найважливіші аспекти функціонування аграрного сектора. Проте у багатьох випадках УСГ включає характеристики, що поширюються лише на учасників Уругвайського раунду, а саме учасників ГАТТ. Специфіка полягає в тому, що на країни, які вступають до СОТ, тобто після 1994 р., умови у сфері сільського господарства не розповсюджуються автоматично, а також при обговоренні майбутніх зобов'язань у форматі робочої групи або проведенні неофіційних консультацій не існує будь-яких єдиних, уніфікованих і узгоджених параметрів і критеріїв приєднання [13, с. 27-70]. Окрім юридичних документів в ході переговорів і консультацій з приєднання до СОТ використовуються технічні записки секретаріату. Серед найважливіших технічних записок слід виділити WT/ACC/4, а також так звані *Modalities*, що визначають основні принципи переговорів в Уругвайському раунді. Документ ACC/4 на основі УСГ сформулював ряд вимог для країн, що приєднуються після Уругвайського раунду [11, с. 197-198]. Реалізація основних зобов'язань УСГ мала завершитися до 01.01.2002р., проте розбіжності між учасниками перешкодили цьому [6, с. 182].

УСГ має три особливості (блоки) щодо:

- правил внутрішньодержавної підтримки сільського господарства, що включає заходи «зеленої, жовтої і блакитної корзин» («скрині, вікна, ящика») і правило *de minimis* [11, с. 199];

- особливостей доступу до ринку (тарифних і деяких нетарифних обмежень) – це можливість доступу на вітчизняний ринок імпортованих товарів, який включає визначення рівня скріплення (зв'язування) митних зборів, а також фіксацію права на тарифні квоти і спеціальні захисні заходи щодо

сільськогосподарських продуктів. Інший аспект даного питання пов'язаний із застосуванням санітарних і фітосанітарних норм і правил, що регулюються Угодою про застосування санітарних і фітосанітарних заходів [14] та Угодою про технічні бар'єри в торгівлі [16];

- експортних субсидій, що включає обґрунтування розмірів експортного субсидування по загальній вартісній величині, а також фізичному об'єму і вартості субсидій з розрахунку на окремі продукти. У сфері експортного субсидування важливо звернути увагу на те, що після вступу в СОТ може бути втрачене право їх застосовувати, окрім надання державою експортних кредитів (програм), що віднесені до неспецифічних програм, не пов'язаних з якимсь конкретним продуктом.

Проте крім цих трьох блоків питань, що входять у УСГ, існують ще два. Один з них – це *сфера послуг*, яка регулюється в рамках ГАТС [9] і включає: ветеринарні послуги, оптову і роздрібну торгівлю сільськогосподарською сировиною і продовольством, лізинг, операції з нерухомістю (з сільськогосподарською землею), послуги у сфері полювання, рибальства і лісового господарства. Після Уругвайського раунду досить жорстко були обмежені можливості держави щодо регулювання ринку сільськогосподарських послуг. Внаслідок цього держави прагнуть створити еквівалентні умови на цьому ринку. Наприклад, дуже жорсткі заходи у сфері ветеринарії є у Чехії і Словаччини, внаслідок чого не будь-який оператор може бути допущений на цей ринок. Жорсткі, фактично заборонні заходи щодо ветеринарних послуг існують в ЄС і Швейцарії. Часткові вилучення до зарубіжних операторів з оренди і лізингу є у багатьох країнах, що розвиваються, наприклад у Мексики та деяких колишніх соціалістичних країнах [11, с. 200].

Розглянемо деякі аспекти перших двох особливостей (блоків) питань у сфері торгівлі сільськогосподарськими товарами.

Один з найважливіших принципів УСГ – принцип справедливої конкуренції найбільш послідовно реалізований в державній підтримці. Всі заходи підтримки класифікуються на основі головного критерію: їх «потворного» впливу на торгівлю і виробництво. Відповідно в так звану «зелену корзину» включені програми, що мінімально негативно впливають на торгівлю або виробництво. Вказані заходи фінансуються з державного бюджету (а не за рахунок споживачів) і не мають на меті підтримку цін виробників. Наприклад, до таких заходів належать: наукові дослідження, підготовка кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування, ветеринарні і фітосанітарні заходи, розповсюдження ринкової інформації, розвиток інфраструктури (виключаючи експлуатаційні витрати), продовольчі резерви, страхування, екологічні і регіональні програми, підтримка доходів виробників, не пов'язана з обсягом виробництва.

Аналогічний режим в даний час діє і щодо заходів, спрямованих на обмеження перевиробництва сільгосппродукції (так звана «блакитна корзина»). Відносно всіх інших заходів (так звана «жовта корзина») УСГ [15] передбачає встановлення максимально допустимого рівня у формі агрегованої (сукупної) міри підтримки та її поетапного 20%-го скорочення рівними долями протягом шести років з моменту приєднання. Даний підхід забезпечує певну гнучкість в регулюванні державної підтримки сільського господарства, оскільки дозволяє встановлювати різні рівні скорочення субсидування для конкретних секторів і зберігати адекватну підтримку для найбільш «чутливих» видів аграрної продукції. Переговори по доступу на ринок товарів для захисту найбільш чутливих секторів допускають: встановлення максимальних ставок ввізних митних зборів після приєднання до СОТ і подальше скорочення середнього розміру митного тарифу на 36% протягом 6-річного імплементаційного періоду; введення тарифних квот і спеціальних захисних заходів по узгоджених з робочою групою по приєднанню до СОТ і зафіксованих товарних позиціях [11, с. 426-427].

У рамках Уругвайського раунду домовилися про проведення тарифікації кількісних обмежень для товарів, відносно яких передбачено спеціальні захисні заходи. Проте в договірних документах не було зафіксовано, що спеціальні захисні заходи розповсюджуються лише на країни, що брали участь в раунді. Але, деякі країни, що приєдналися до СОТ після раунду, отримали таке право (Панама – 6 товарних позицій, Болгарія – 21, Тайвань – 32) [11, с.198]. Або держава може не отримати статусу країни, що розвивається, але одночасно по окремих параметрах використовувати умови, які фактично розповсюджуються на країни, що розвиваються (наприклад, Китай з *de minimis*, рівним 8,5% і правом на використання ст. 6.2 УСГ [15, с. 41]).

Вступивши до СОТ, необхідно всю аграрну політику розглядати з точки зору норм і правил цієї міжнародної організації. Як вже зазначалося, у рамках СОТ існують заходи підтримки, які не підпадають під скорочення і можуть використовуватися без будь-яких обмежень. Це – заходи «зеленої корзини». Проте дані заходи мають відповідати критеріям

Додатку 2 УСГ. Всі інфраструктурні послуги (будівництво дорог, водопроводів, електричних мереж, житлове будівництво та ін.), що надаються державою на селі, дозволені за умови, що електричні мережі є мережами загального призначення, а не тільки використовуються сільськогосподарськими підприємствами, побудована в сільській місцевості дорога є об'єктом загального призначення, а не внутрішньогосподарчою дорогою, водопровід – споруда загального призначення і використовується не тільки для іригації окремого поля тощо. Підтримка державою науки і виставкової діяльності може також здійснюватися без будь-яких обмежень. Витрати на ветеринарні послуги та запобігання хворобам рослин, також відповідає критеріям заходів «зеленої корзини» [11, с. 207]. Крім того підтримка розвитку інфраструктури села та деяких напрямів науки, не пов'язаних безпосередньо з виробництвом сільгосппродукції, в перспективі є одним з перспективних напрямів розвитку вітчизняної аграрної політики. Також до заходів «зеленої корзини» віднесено [15, с. 51-56]:

- державні закупівлі сільськогосподарських товарів за ринковими цінами, а також їх зберігання на підставі ринкових тарифів;

- сприяння держави становленню фермерського господарства, наприклад, у Польщі і країні Балтії в рамках підтримки структурних змін реалізовувалися програми земельної реституції;

- фінансування всіх без виключення екологічних програм, наприклад, витрати держави на підтримку і відновлення родючості ґрунтів;

- виплати державами допомоги господарствам в наслідок стихійних лих, включаючи спалахи захворювань, розповсюдження шкідників, ядерних аварій, програмами страхування і забезпечення безпеки доходів сільгоспвиробників. Загальний розмір таких виплат на рік не може перевищувати 100% сукупних втрат виробника;

- підтримка державою сільськогосподарського виробництва в регіонах з несприятливими природно-кліматичними умовами, наприклад, фінансування традиційних галузей і промислів, розвиток нових, розширення і реконструкцію підприємств, що діють, та інших об'єктів в районах Крайньої Півночі і прирівняних до них місцевостях.

Нова Зеландія, Австралія, Аргентина та інші країни, що входять до Кернської групи і підтримують сільське господарство переважно за допомогою використання заходів «зеленої корзини», виступають за відмову від всіх форм підтримки, що спотворює виробництво і торгівлю, включаючи заходи «блакитної корзини». Вони вимагають перегляду критеріїв заходів «зеленої корзини», пропонуючи посилити їх; аргументують можливість вирішення проблем неторгового характеру за допомогою надання підтримки, що мінімально впливає на торгівлю і виробництво; а також виступають за встановлення однакового для всіх порогу підтримки сільськогосподарського виробництва незалежно від її впливу на виробництво і торгівлю.

Позиція США стриманіша і зводиться до подальшого скорочення підтримки, що спотворює торгівлю, доки вся підтримка не складатиме фіксований відсоток від вартості сільськогосподарського виробництва в базовий період. Як такий фіксований відсоток зараз пропонується 5%, тобто рівень *de minimis*. Країни, що розвиваються, виступають за скорочення підтримки сільського господарства в розвинених країнах, можливість виключення із зобов'язань скорочення підтримки стратегічно важливих для них сільськогосподарських товарів, а також збільшення рівня *de minimis* до 20% замість існуючого рівня в 10%. Деякі країни, що розвиваються, наприклад Єгипет, вимагають від розвинених країн скорочення підтримки, що відноситься до всіх «корзин». ЄС, в структурі сукупної бюджетної підтримки якого на долю «зеленої корзини» припадає лише 22%, виступає за помірно скорочення внутрішньої підтримки сільського господарства. Його підтримують Швейцарія, Японія та ін. [11, с. 210]. Позиція цього блоку країн полягає в збереженні програм «блакитної корзини», а також розгляду проблем неторгового характеру або багатофункціональної ролі сільського господарства. Останнє передбачає, що прогрес в торгових питаннях не повинен підірвати можливості зайнятих в сільськогосподарському виробництві створювати суспільні блага, такі як збереження навколишнього середовища і забезпечення життєздатності сільськогосподарських поселень. Низка країн доводить, що для вирішення проблем неторгового характеру підтримка, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції, є необхідним елементом аграрної політики і її слід зберегти в майбутньому.

Переговори з сільськогосподарських питань є одними з найбільш проблемних і складних для

сільськогосподарських держав, оскільки суттєво відрізняються позиції держав в питаннях підтримки сільського господарства. Обговорення питань сільського господарства йде переважно в рамках спеціальних багатосторонніх консультацій за участю зацікавлених країн, в першу чергу США, ЄС, країн Кернської групи (провідних експортерів сільгосппродукції), деяких держав Східної Європи, Азії і Латинської Америки. УСГ визначила зобов'язання держав щодо [8, с. 160]:

- усунення винятків у торгівлі сільськогосподарськими продуктами для певних країн;
- подальше зменшення протекціонізму щодо доступу на ринок, експортної конкуренції, застосування санітарних і фітосанітарних норм;
- встановлення максимальної тарифної ставки майже на всі види сільгосппродукції;
- конкретних внутрішніх заходів підтримки сільського господарства, що не підлягають скороченню і належать до «зеленої корзини», а також підлягають скороченню, так звані «жовті» заходи [17, с. 136].

Країни-члени СОТ не намітили короткотермінових змін, а лише домовилися про заборону подальшого збільшення протекціоністських заходів у цьому секторі (до 2003 р.) [8, с. 167], проте багато питань залишаються невирішеними, зокрема щодо винятків, зафіксованого статус-кво у системі тарифного та нетарифного регулювання, системи субсидування тощо. Уругвайський раунд визначив важливі заходи продовження майбутнього процесу лібералізації, зокрема у сфері торгівлі сільськогосподарськими товарами та послугами:

1. Усі торговельні заходи щодо сільського господарства перебувають у межах дії ГАТТ.
2. Розроблено ефективну формулу для агрегованої (сукупної) міри підтримки і досягнуто певного рівня їх скорочень.
3. Усі імпорتنі обмеження тарифіковані з метою забезпечення прозорості та створення сприятливої бази для наступних етапів переговорів.
4. Доки не буде досягнуто домовленості щодо кількості та впливу існуючих експортних субсидій, подальше їх розширення заборонено.
5. Існуючі в ГАТТ винятки для захисту життя чи здоров'я людей, тварин і рослин висвітлено в угодах про санітарні та фітосанітарні заходи.

Сьогодні в рамках СОТ відбувається Доха-раунд переговорів, на якому питання лібералізації торгівлі сільгосппродукцією є одним з найконтroversійніших. Незгода між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, щодо зменшення експортних субсидій у сільському господарстві та «тарифних піків» на імпорту сільгосптоварів спричинила провал п'ятої Конференції Міністрів країн-членів СОТ в Канкуні (Мексика), що відбулася у вересні 2003 р. Для успішного завершення цього раунду, необхідним є розв'язання «сільськогосподарської проблеми». На переговорах обговорюються [8, с. 167-168]:

- традиційні питання (доступу до ринку, експортної конкуренції та внутрішньої підтримки, продовольчої безпеки);
- нові проблеми, пов'язані з УСГ (коригування рівня тарифних квот та їх застосування; зменшення експортних субсидій; покарання практики цінової дискримінації, а також використання експортних кредитів та продовольчої допомоги, зростання ролі державних підприємств у торгівлі; проблеми країн, що розвиваються, та найменш розвинених країн з метою надання їм технічної та фінансової допомоги задля подальшого зростання продуктивності аграрного комплексу та покращання інфраструктури);
- новітні питання, що лише нещодавно привернули до себе суспільну увагу (багатофункціональна роль сільського господарства та його значення; питання біотехнологічних розробок, особливо щодо виробництва яловичини із застосуванням гормонів та використання генетично модифікованих продуктів рослинництва (наприклад сої), що є комплексними і мають вирішуватися і в рамках угод про застосування санітарних і фітосанітарних заходів, про технічні бар'єри у торгівлі та про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності тощо).

Отже, Угода про сільське господарство: інтегрувала сільськогосподарський сектор до СОТ, встановлюючи багатосторонні правила торгівлі сільськогосподарською продукцією щодо доступу на ринок і субсидування; було засновано Комітет з сільського господарства; сформульовані найважливіші напрями вдосконалення системи сільськогосподарської торгівлі, до яких віднесені доступ на ринок, внутрішня підтримка сільського господарства, експортна конкуренція (перш за все експортне субсидування), а також застосування санітарних і фітосанітарних заходів.

Список використаних джерел:

1. Генеральна Угода з Тарифів і Торгівлі (ГАТТ 1947). Від 30.14.1947 р. // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
2. Генеральна Угода з Тарифів і Торгівлі (ГАТТ 1994). Від 15.04.1994 р. // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
3. Генеральна угода з тарифів та торгівлі як основа універсального міжнародно-правового регулювання світової торгівлі / Осика С. Г., Пятницький В. Т., Осика А. С. – К. : УАЗТ, 1999. – 204 с.
4. Домовленість про тлумачення Статті II:1(b) Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
5. Домовленість про тлумачення Статті ХvІІ Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір».
6. Дюмулен И. И. Всемирная торговая организация / И. И. Дюмулен. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 271 с.
7. Зенкин И. В. Право Всемирной торговой организации : [Учебное пособие] / И. В. Зенкин. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 248 с.
8. Комерційна дипломатія: торговельна політика і право : [Навч. посібник] / Л. Р. Доусон, М. З. Мальський, М. М. Микієвич та ін. – Львів : Астролябія, 2005. – 520 с.
9. Генеральна Угода з Тарифів і Послугами (ГАТС). Від 15.04.1994 р. // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К.: «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
10. Міжнародна конвенція про Гармонізовану систему опису та кодування товарів. Від 14.06.1983 р. Брюссель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_079&c=1#Public
11. Основы торговой политики и правила СОТ / А. В. Данильцев, Е. В. Данилова, А. В. Захаров и др. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 448 с.
12. Офіційний сайт СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org/>
13. Регулювання ринків товарів і послуг на засадах норм і принципів системи ГАТТ/СОТ / Осика С. Г., Пятницький В. Т., Оніщук О. В., Осика А. С., Штефанюк О. В. – К. : УАЗТ, 2000. – 336 с.
14. Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
15. Угода про сільське господарство // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
16. Угода про технічні бар'єри у торгівлі // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К. : «Вимір», Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
17. Шишаев А. И. Регулирование международной торговли товарами / А. И. Шишаев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1998. – 174 с.

** Голубєва Вікторія Олегівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана.*